

Červeňák, Andrej

Dve optiky postihnutých

In: *Česko-slovenské reflexe: 1968 : (jazyk - literatura - kultura)*.
Pospíšil, Ivo (editor). Brno: Tribun EU, 2009, pp. 43-48

ISBN 978-80-7399-812-7

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133487>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Dve optiky postihnutých

ANDREJ ČERVEŇÁK (NITRA)

Napätie a útlm, aktivizácia a dezaktivizácia, viera a zúfalstvo sú sprievodnými javmi bytia Vesmíru, Prírody a Sociéty.

V societe po období veľkých očakávaní nastupuje obdobie rozčarovania, po atmosfére ilúzií – atmosféra dezilúzií.

Týka sa to aj literatúry, o ktorú nám na tomto mieste ide konkrétne – o literatúru obdobia normalizácie, ktorá prichádza po období pražskej jari 1968. V čase viery a nádejí, ktorý aktivizoval odporcov i reformátorov totality, začali v Československu púčiť rôzne (ak nie všetky) kvety umenia a literatúry, žiariť rôzne farby duchovnej dúhy. Na Slovensku vyšiel dokonca Dostojevského román **Besy (Diablom posadnutí)** s doslovom Václava Černého, Tatarkov **Démon súhlasu** (1963), Mňačkove **Oneskorené reportáže** (1963), Špitzerova novela **Patrím k vám** (1964), súbor esejí Pavla Števčeka **Návrat k literatúre** (1964), Veiglova (po dvadsaťročnom vynútenom mlčaní) zbierka meditatívnej poézie **Mesto na návrší** (1968), Jarošove moderné prózy **Váhy** (1966) a **Putovanie k nehybnosti** (1967), atď. atď.

Po vstupe spojeneckých vojsk na územie Československa v auguste 1968 začali však pomaly vädnúť kvety a blednúť farby slovenskej literatúry. Obdobie tzv. normalizácie vytvorilo aj pre literatúru nenormálne podmienky. Jedni tvorivé sily boli umlčané, druhé pacifikované, tretie transformované, štvrté umelo vitalizované, piate... atď.

Ludvík Štěpán v štúdiu *Specifická tematika (i forma) – cesta k schematizaci literárního díla* ukázal, ako atmosfére normalizácie podľahli dokonca „koryfeji“ literatúry – slovenský Miroslav Válek (v poéme **Slovo**, 1976) a český Ivan Skála (najmä v zbierke básní **Čo si berú na cestu**, 1975). L. Štěpán je toho názoru, že obidvaja autori sa vrátili v ideovej a estetickej rovine tvorby k schematizmu päťdesiatych rokov... V našom príspevku chceme poukázať na ďalšie formy epickej i literárnokritickej aktivity v období tzv. normalizácie.

Autor epiky – **Ladislav Ťažký** – bol po roku 1968 biograficky stíhaný, umlčovaný, aj keď nie umlčaný... Ako človek aktívny a umelec tvorivý – nerezigňoval. Začal bojovať. Ak v období aktivizácie vydal napríklad počas dvoch rokov (1964-1965) päť prozaických diel (**Dunajské hroby**,

Amenmária, Krdeľ divých Adamov, Pivnica plná vlkov), po roku 1970 musel na vydanie ďalšieho diela (**Evanjelium Čakára Matúša**) čakať takmer desať rokov. Avšak novú tvorivú a edičnú aktivitu prejavil až po dvadsiatich rokoch, keď v napätí troch rokov (1990-1993) vydal znova päť prozaických diel (**Smrť obchádza štadióny, Kto zabil Ábela, Fantastická Faidra, Dvanásť zlatých monarchov a Maršalova dcéra**). Vynára sa otázka: Čo znamenalo obdobie dvadsiatich rokov mlčania a polomlčania pre takého aktívneho človeka a tvorcu, akým bol a je L. Ťažký? – Žil, tvoril a písal, po a) *epické diela*, ktoré *neašpirovali* na momentálne vydanie, a po b) *články a štúdie*, ktoré *ašpirovali* na momentálne vydanie. Je jasné, že hodnotiace kritériá, epické a publicistické úvahy, duch doby, ohľad na cenzúru museli byť v týchto prípadoch odlišné. *V epickej tvorbe* sa L. Ťažký odpútava od „zobrazovania života formami samotného života“ a ponára sa do hĺbín a tajomstiev človeka a života. V jeho realistickom repertoári sa objavujú nové žánrové formy (detektívne, dobrodružné, literatúra faktu), nové gnozeologicko-estetické postupy (sen, fantastika, parapsychológia), nové filozoficko-etické roviny (transcendentálne, kresťanské). Rodí sa nový Ťažký. V novele **Útek z neresnice** (1999) využíva napríklad antropologický kontextový a textový *palimpsest* – *antropologický* (hlavný hrdina Rudý Rudý sa 11-krát stotožňuje, projektuje na Dostojevského), *palimpsest kontextový* (objavujú sa uňho tzv. kanáloví ľudia ako istý pendant Dostojevského ponížených a urazeným malých ľudí), *palimpsest textový* (mihocú sa Dostojevského úvahy o zmysle ľudského života, o Kristovi a dvojnícťve atď.). Ťažký ako epik a *kronikár človeka v dobe* sa pomaly mení na *kronikára doby v človekovi*, akoby prešiel cestu od optiky Tolstého k optike Dostojevského, ktorú pre ruskú literatúru zmapoval Merežkovskij. *V čase nečasu života a literatúry Ťažkého slobodná tvorba, nezaťažaná priamo dobou, získava nadčasové filozoficko-estetické dimenzie.*

Popri tejto rovine tvorby L. Ťažký sa realizoval aj *v rovine publicistickej* (ako autor článkov, úvah, reflexií), kde sa musel napojiť na dobový komunikačný systém. Jeho eseje, ktoré vyšli v troch zväzkoch (**Zastavte paľbu! Prosím**, 1997, **Ľudia nie sú anjeli**, 1998 a **Amor anti Moloch**, 2001) reagujú na aktuálne problémy života obdobia normalizácie tak, že ich posúvajú do časovo-nadčasových, filozofických i všeludských rovín. Na ich adresu som svojho času napísal, že Ťažký sa akoby prihovárал dobe: „*Zastavte paľbu! Prosím...* (prvý zväzok), pretože *Ľudia nie sú anjeli* (druhý zväzok)“ a počúvajte Slovo, ktoré bolo na počiatku, a to Slovo bolo u Boha a Boh bol Slovo (*Amor anti Moloch* – tretí zväzok). Nie slovo ako bodák (Majakovskij), nie slovo ako pozarozumové (zaumnoje) posols-

tvo (Chlebnikov), ale Slovo ako Boh, čiže bohoslovo. Prvé dva zväzky sa formálne (tematicky) akoby napájali na tematickú rovinu dobovej publicistiky: boj za mier, za nového človeka, za lepší život propagovala strana... atď. L. Ťažký využíva tento tematický priestor literárnej a *dobovej* aktivity, ale naplňa ju (pašuje do nej) *nadčasovú* axiológiu (teóriou hodnôt). Jav je dobový, ale podstata javu nadobúda všeludske etické a filozofické dimenzie.

Dve optiky – epická a publicistická – dva zdanlivo odlišné uhly pohľadu tvoria jednotu tvorivej aktivity L. Ťažkého. V porovnaní s aktivitou pred rokom 1968 ide o prehĺbenie tak epickej (virtuálnej), ako aj publicistickej (opretej o faktografiu) tvorivej aktivity spisovateľa. S analogickými prejavmi (či zákonitosťami) tvorby som sa vyrovnával aj ja v literárnej vede.

Sedem rokov života a práce mimo vysokej školy a ďalšie roky (až do roku 1989) sa niesli v kontexte Dostojevského „*ponižených a urazených*“. Nerezignoval som však, tak ako nerezignoval ani L. Ťažký... Dnes zisťujem, že taktiež tu bola realizácia v dvoch rovinách: a) *v rovine literárno-vednej* a b) *publicisticko-recenzentskej*.

Literárnovedná monografia **Vajanský a Turgenev** vyšla roku 1968, ďalšia – **Človek v literatúre. Dostojevskij** – až o osemnásť rokov. Po Vajanskom a Turgenevovi pripravená bola publikácia **Tajomstvo Dostojevského**, modely troch trás svetovej dostojevskiády (sociálnej, biologizátorskej a transcendentnej), ale po roku 1970, napriek pozitívnym posudkom filozofky Varossovej a profesora Kopaničáka, jej vydanie v Tatrane bolo zastavené. Vyšla až o 20 rokov, roku 1991. Preto monografia **Človek v literatúre** nemohla byť adresovaná dobe. Išlo v nej o koncepciu človeka (v literárnych textoch i kontextoch), ktorá rešpektovala výsledky vedeckej antropológie (Levi-Straussa, Freuda, Fromma a ďalších), antropológie kresťanskej (Teilharda de Chardin, M. Schelera, G. K. Chesterstona), fenomenológie (F. Schleiermachera, W. Diltheya a ďalších), estetiky (Bergsona, Šklovského, Mukařovského, Bachtina, Lotmana a ďalších). Boli v nej zovšeobecnené a systematizované výsledky *esteticko-antropologickej koncepcie* literatúry ako syntézy prežitého i nažitého, zdedeného i získaného z podnetov domácej i svetovej estetiky i antropológie, filozofie i sociológie atď. Táto koncepcia vníma umenie a literatúru *ako esteticko-antropologickú a duchovnú aktivitu človeka o človekovi pre človeka*. Jej východisko tvorí chápanie človeka ako dediča a nositeľa motívov, kvalít a hodnôt genotypu – fenotypu – nootypu, dominant prírodného individua – sociálnej osobnosti – duchovnej individuality, jednoty prírodnej imanencie

– sociálnej realizácie – duchovnej transcencie atď., ktoré podmieňujú charakter umeleckej ontológie – umeleckej gnozeológie – umeleckej axiológie v akte tvorby i recepcie umenia a literatúry... V atmosfére 80. rokov, keď tzv. vedúca sila spoločnosti proklamovala formálne ideu filantropizmu („*Človek je človekovi súdruhom, priateľom, bratom*“), podarilo sa knihu *Človek v literatúre* dostať do edičného plánu vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Jej lektor, prof. Ján Števec upozorňoval však autora, že jeho koncepcia človeka nekoreluje s dobovou koncepciou, čo mu môže ublížiť, ale v doslove ku knihe sa ho zastal. „*Andrej Červeňák a autori, na ktorých sa odvoláva, hovoria o troch aspektoch človekovedy: bytostnom (biologickom), sociálnom a duchovnom – uvažoval kritik. Isteže veci by sa dali postaviť tak, že sociálna stránka je pre výmer človeka najdôležitejšia (sic! – A. Č.) a do nej sa premietajú spomenuté dve ďalšie jeho stránky. Červeňákovi však ide o ich rozčlenenie, aby všetky tri stránky boli viditeľné*“.

Paralelne s nadčasovou literárnou vedou existoval záujem aj o časovú publicisticko-recenzentskú aktivitu, ktorá kulminovala v monografii **Socialistický realizmus v diskusii** (Bratislava 1983, 302 s.). Bola to téma mimoriadne aktuálna. Bolo potrebné využiť ju tak, aby sa rozšíril priestor pre axiologický *antidogmatizmus a estetický pluralizmus*. Napriek tomu, že dvanásť pozitívnych recenzií knihu privítalo, jej autor bol predvolaný pred súdruha Pezlára, ktorý prehlásil, že autor sa nepoučil a naďalej pokračuje (a tu prečítal anonymný list, ktorý prispel k tomu, že som bol uvoľnený zo školských služieb) – „*na fakulte mal prednášať (a to ešte pred r. 1968) marxistickú teóriu literatúry a mal učiť poslucháčov chápať socialistické umenie, avšak on sa chopil Freuda a namiesto marxistickej teórie poslucháčom prednášal freudizmus v literatúre, úpadkový modernizmus a posledným jeho učiteľom sa stal renegát a antikomunista Roger Garaudy*“. Po chvíľke mlčania pokračoval: „*Naozaj ste sa nezmenili... Veď už samotný názov knihy je antimarxistický – nenapísali ste knihu o socialistickom realizme, ale o socialistickej diskusii... akoby existoval iba v diskusii*“. Trafil klinec po hlávke. Bolo potrebné pre záchranu existencie vykonať sebakritiku.

Ukazuje sa, že tzv. normalizácia vytvorila podmienky (tak v epike, ako aj v literárnej vede) pre vznik dvoch optík – jednu optiku *pre šušľikové diela*, druhú *pre aktivity, ktoré chceli preraziť krunier časovej edičnej a publikačnej cenzúry*.

Tento model života a práce ľudí koreloval z *čisto vedeckého hľadiska* s ontologickým modelom života ako takého. Z vedeckého, *nadčasového*

hľadiska uvedený dualizmus, dvojkoľajnosť, dvojníctvo sa vysvetľuje *ontologickou dualitou* (človek prírodný a človek sociálny, duch a telo a napätie medzi nimi – vid' Scheler, Teilhard de Chardin), *psychologickou dualitou* (psycho-duchovná dominanta človeka a jej prekonávanie, prekračovanie, popieranie a transformovanie v životných zápasoch človeka, problém homeostázy a entropie – vid' učenie Uchtomského o dominante), *spoločenskou dualitou* (ľudské „ja“ a jeho „ty“, čiže ľudská autenticita a spoločenská rola človeka – vid' Buber) atď. Takto by mohla dnes i v budúcnosti vysvetľovať dvojakú optiku, dvojníctvo *akademická veda*. Lenže pre roky normalizácie bola by to interpretácia nevedecká, dokonca antivedecká. Doba totality a normalizácie, ako vieme, ignorovala často vedu, ak táto odporovala jej materialisticko-pragmatickému utilitarizmu. My, menej mladí, si napríklad pamätáme ako bola odmietnutá genetika a kybernetika ako „buržoázne pavedy“. Dobové dvojníctvo, dvojkoľajnosť totality a normalizácie boli výsledkom napätí medzi objektívnou realitou a jej neadekvátnou ideologickou interpretáciou, ktoré nakoniec viedli ku kríze tzv. reálneho socializmu a jeho zániku. Polytológia tento zánik vysvetľuje aj inými faktormi (zápasom medzi socializmom a kapitalizmom, ktorý vyhral kapitalizmus, zlyhaním ľudského faktora v spoločenských funkciách). Literatúra a literárna veda ako esteticko-antropologické a duchovné aktivity človeka o človekovi pre človeka poukazujú na ontologický, gnozeologický a axiologický dobový konflikt medzi autentickým vedomím človeka a dobovým pseudovedomím, medzi životom súkromným a spoločenským. Človek v súkromí (najmä v krčme) a ten istý človek na tribúne (v úrade) – to boli dvaja takmer cudzí ľudia.

Literárna veda obdobia normalizácie odmietla napríklad *dogmatický* socialistický realizmus 50. rokov (Pereverzev, Jermilov), ako aj *revizionistický* socialistický realizmus (Garaudyho realizmus bez brehov) a zdôrazňovala *eklektický* socialistický realizmus (Markov) ako otvorený systém estetických foriem, čím fakticky poprela svoju axiómu o jednote javu a podstaty („podstata sa javí – jav je podstata“. Z tohto eklekticismu čerpala tak literatúra (zisky existencializmu, freudizmu, transcendentalizmu už nebolo možné ignorovať), ako aj literárna veda (nebolo možné ignorovať ani zisky vedeckej antropológie, semiotiky a teórie informácie). Dualizmus a dvojníctvo obdobia normalizácie odrážali pokoru i vzdor, kapituláciu i vzburu proti atmosfére neautentickosti, neprirodzenosti života v dobe a doby v živote. Za týchto dvoch pólov – z nevyhnutnosti žiť pri ponížujúcich podmienkach, ale súčasne sa búriť proti nim – vznikla taktická optika dvoch optík nielen postihnutých, ale celej literatúry i literárnej

vedy obdobia normalizácie. *V epike a literárnej vede* autori slúžili bohom na svojich epických i scientistických Olympoch, v *esejistike, publicistike a literárnej kritike* nezrádzali svojich bohov, ale riadili sa heslom, ktoré odporúčal profesor Ján Števček – bohu božie, cisárovi cisárovo, ale myslíte si svoje a konajte po svojom.

Literatúra:

Život a dielo Ladislava Ťažkého. Ed.: A. Červeňák. Nitra 1994.

A. Červeňák: Človek v literatúre. Bratislava 1986.

A. Červeňák: Socialistický realizmus v diskusii. Bratislava 1983.